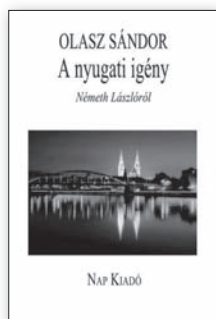

azonban semmilyen társszöveg nem ragadja meg pontosabban, mint a Hamvas egyik esszéjéből vett önmeghatározás: „Az embernek önmagából művet kell alkotnia, hogy az örökben abban éljen. De a műnek nyitva kell állnia, hogy aki be akar lépni, befogadja. A mű lehet ház, lehet festmény, lehet ország [...] Az ember élete túlnő önmagán, és tömény kivonatában oly szférában rakódik le, amely az élethez hasonló, mégis más alakban és erővel az életre visszahat, és az életet a maga képére formálja. Tudjuk, hogy az életnek célja nincs; értelme van. Az értelmet pedig maga az ember helyezi el önmagában azzal, hogy milyen életet tart a maga számára méltónak” (*Patmosz*, II. kötet).

Hamvas Béla igazságtalanul méltatlan sorsát kivételes méltósággal viselte, tudván, hogy a „sors ott sors, ahol a végső dolgokkal, a szükségyszerűségekkel találkozik, és ahol emiatt megállni kénytelen: ezért tragikus. De ez a tragikus sors feloldódhat, ha átvilágítják, vagyis klasszikává nemesedik.”

OLASZ SÁNDOR
A nyugati igény
– Németh Lászlóról

Nap Kiadó
Budapest, 2011

Lajtos Nóra

A NYUGATI IGÉNY SZOLGÁLATÁBAN

„Az utolsó hetekben is publikált, hozzátoldott még egy kicsit a nagy egészhez.”

Boldog Zoltán: *Olasz Sándor emlékére*¹

Két gesztusértékű megnyilvánulása is volt a közelmúltban a 110 éve született Németh László szellemi nagysága előtti főhajtásnak, élet-

1 Irodalmijelen.hu 2011. február 26., www.irodalmijelen.hu/node/8886.

műve emlékezetünkbe idézésének: a debreceni iskola részéről Görömbei András *Németh László és a harmadik út* címmel tartotta akadémiai székfoglaló előadását éppen az író születésnapján, április 18-án; a Nap Kiadó pedig a szegedi Tiszatáj főszerkesztője, Olasz Sándor (1949–2011) halálával lezárult pályautjának Németh László-mérföldköveit szerkesztette egy kötetbe *A nyugati igény* címmel.² A kötetet az idejű könyvhét alkalmával Monostori Imre tárta az olvasóközönség elé a szerző szülővárosában, Hódmezővásárhelyen.

A *Magyar esszék* sorozat 33. darabjának megjelenését Olasz Sándor már nem élhette meg, de ahogy az a hátsó borítószövegben olvasható: „Emlékét őrzi, jelenvalóságát bizonyítja ez a könyv.” Úgy gondolom, mindkettőjükre, Olasz Sándorra és Németh Lászlóra egyaránt igaz a fenti állítás. Németh László munkásságának 21. századi érvényességét aligha lehet megkérdőjelezni: ha csak az elmúlt tíz év recepciótörténetére gondolunk, számos tanulmány és kiadvány (emlékkönyv), konferenciák, valamint gondolkodásmódjának/eszméinek örökösei igazolják a „minőség forradalmárának” jelenlétét napjaikban – Jókai Annától Szilágyi Istvánig.

Olasz Sándor éppen krisztusi korbba lépve publikálja első ígéretes és igen testes (12 oldalnyi) tanulmányát az Irodalomtörténeti Közleményekben, melynek problémafelvetésében máris ott találjuk az *Iszonyt (Bethlen Katától az Iszonyig)*, ItK 1982/1.). Egy gyümölcsöző irodalomtörténeti pályája nyitánya ez, melyet az elkövetkező egy évtized további Németh-kutatása gazdagít: 1982 és 1992 között nyolc Németh László-tárgyú írást találunk rangos folyóiratokban (Alföld, Tiszatáj, Árgus, ItK, Literatura), majd a következő időszakban (1992–2002) hetet, végül az utolsó – a sors által egy évtizednél szűkebbre szabott – kutatói műhelykorszakban (2002–2011) hatot, illetve hetediként ékes zárköve lesz *A nyugati igény* című gyűjteményes kötet Németh László munkáiról. „A hetedik te magad légy!” imperatívusza ölt tehát testet ebben a kiadványban.

2 A Nap Kiadó *Magyar esszék* sorozata éppen Németh Lászlóval nyitja meg rangos, sőt gyakran hiánypótló kiadványai sorát (Németh László: *Die Revolution der Qualität*, 1999 [német nyelven]). Az Olasz-könyvön kívül még háromszor találkozhatott az olvasó Németh-vonatkozású írással: Németh László: *Írások a bipertóniáról*, 2001; Domokos Máttyás: *Írórsors*, 2002; előkészületben Vekerdi László (1924–2009): *Két találkozás (Németh Lászlóról)*.

*Két szerep keres egy szerzőt*³

A nyugati igény Olasz Sándor 15 tanulmányát adja közre, három nagyobb fejezetre tagolva azokat.

Először a napló- és levélíró Németh Lászlóval találkozunk, majd a II. és III. részben az író regényeinek elemző tanulmányait olvashatjuk Olasz Sándor interpretációjában. Olasz egyik kedvelt metaforikus képe bizonyos gondolatainak érzékeltetésére az érem két oldalának „megvillantása”. Nos – Olasz képét kölcsönözve –, azt mondhatjuk, a Németh László-érem két oldaláról esik szó ebben a könyvben: a naplóiban-leveleiben önfeltáró-jellemválló magánemberről és a szépíró Németh Lászlóról.

Aki kézbe veszi Olasz Sándor könyvét, először tehát az önvizsgálatot tartó Németh Lászlóról formálhat képet magának („*Nem marad más, mint a fogalmazás*”).⁴ „A mű hatalmas beszámolóként, egyetlen életkönyvként tárul eléink” – fogalmaz sommásan Olasz. Kifinomult irodalomtörténeti érzékkel választja el egymástól a visszaemlékező biográfiai tanulmányokat az 1938-tól datálható naplótól, majd avatja azt vezérműfajjává Németh utolsó alkotói korszakában.

„A napló önvizsgálat, búcsúzás, számvetés, s most is – mint mindig – kalauz munkáihoz” – írja Olasz. Nem véletlenül lesz viszonyítási pont az *Ember és szerep* „harci riadó”-volta (Vekerdi László), ugyanis a naplóíró önostorozó magatartásával tart rokonságot, s közös jegy lehet bennük az az innovatív szándék, amit a tanulmányíró ekképpen jegyez: „Németh a naplóban is egy intellektuális telítettséget igénylő műfajváltozatot teremt.”

Ezek után az önvallomásos alkotó levélírói tevékenységének egy részéről olvashatunk, ugyanis Olasz Sándor 1993-ban keletkezett írása még csak Németh László leveleinek első kötetéről adhatott hírt, arról a 762 levélről, melyeket később, a következő három kötetben még 3076 levél követ, amelyeknek a szerző – ki tudja, miért – nem szen-

3 Németh László első tanulmánykötetét *Ortega és Pirandello* címmel adták ki (Nagy Károly és Társai, Debrecen, 1933).

4 Ez az idézet cím szerepel a kötet nyitófejezetének élén, amely Németh László 1956 januárjában fogalmazott naplóbejegyzéséből való: „Ha Isten nincs, megteszi egy barát; de ha egy barát sincs, nem marad más, mint a fogalmazás” (NÉMETH László, *Napló*, Tiszatáj, Szeged, 2006). Gróh Gáspár azonos című írása, a „*Nem marad más, mint a fogalmazás*” a Kortárs 2010/7. számában jelent meg.

tel külön írást.⁵ A 2000-ben kiadott gyűjteményről (Osiris Kiadó) Görömbei András értekezik kétszer annyi terjedelmű munkájában. Szinte egyazon, uniszónó-véleményen van a két irodalomtörténész. Olasz Sándor írja: „Németh leveleiben az alkotói személyiség titkait minden különösebb áttétel nélkül ismerhetjük meg”; „A levelek mégis közvetlenebbül szólnak az alkotó művészi és emberi gondjairól, problémáiról, szándékairól” – ekképp pedig Görömbei András (Hitel 2001/4.). A címzettek névsora – legalábbis Olasz szemüvegén keresztül –: Féja Géza, Földessy Gyula, Gulyás Pál, Illyés Gyula, Kerényi Károly, Keresztury Dezső, Veres Péter. Közülük Gulyáshoz és Illyéshez írott leveleiből idéz többet Olasz, s a levelek társadalomstorozó hangvételétől a némethi minőségmodell felhangjaiig sokféle árnyalatot sikerül megmutatnia általuk. „Németh számára a levélírásnak föltehetőleg ugyanaz a funkciója, mint a naplónak. Az »írásvédelem katarziszát« ismerő agy a túrhetetlen helyzetek, a gyötrő gondok feszültségét oldja így föl” – összegzi mondanivalóját a gyűjteményről Olasz Sándor.

Német(h)ről „Olasz”-ul

„*Másképp is lehet regényt írni.*” Ezt a címet viseli a kötet második része, amely Németh László *Negyven év* című írásából kiragadott gondolat: az *Emberi színjáték* keletkezéstörténetét magyarázva fogalmazza meg önmagának és az utókor számára Németh azt, amire Proust tanította meg őt.⁶ A II. rész hét darabja 1985 és 2001 között született,⁷ és Németh László regényalkotói műhelyébe enged némi betekintést.

Olasz Sándor filológiai precízségét hirdeti a *Németh László két kisregényéről* szóló rövid, de tartalmas írása, mindkettejük pályájának

5 A 2001. április 29-én tartott centenáriumi konferencián (PIM), ahol Olasz Sándor elnökként is jelen volt, Tüskés Tibor tartott előadást *A levélíró Németh Lászlóról*.

6 Proust rá gyakorolt hatásáról írja Németh: „Később nagy tanulmányokat írtam módszeréről és világáról, egyikből sem vettem át jóformán semmit sem. Mégis ő figyelmeztetett, hogy másképp is lehet regényt írni, mint nálunk divatban volt; hogy a 19. század nagyregény igénye s a 20. század művészibb érzékenysége összeegyeztethető” (*Negyven év*).

7 A *Németh László és az európai regény* eredetileg „*Ellengravitáció*” főcímmel jelent meg 2003-ban (Acta Historiae Litterarum Hungaricum, Szeged).

eljáról (*Akasztófavirág*, 1926; *Aurél a Kékesre megye*, 1928): „Az 1926-os *Akasztófavirág* arra példa, hogy a korszak hatásos prózamodelljeihez, mintáihoz Németh miként próbált hasonulni, s végül is hogyan szakadt el a Móricztól, Szabó Dezsőtől készen kapott, uralkodó regényparadigmáktól.” Olasz előbb idézett mondata valójában mottója is lehetne az ebbe a fejezetbe felvett prózapoétikai eszmefuttatásoknak. Az írást követő *Németh László és az európai regény* (2001, 2003) pedig ott folytatódik, ahol az előbbi elméleti fejtegetés félbeszakadt: „A Móricz és Szabó Dezső modorában írt *Akasztófavirág* (1926) és az első jelentős regény, az *Emberi színjáték* (1928–29) között történt valami.” A következőkben Olasz arra tér ki, milyen nyugati minták közvetítése merül föl Németh esetében ekkor: Proust, Joyce, Kafka, Musil, Faulkner. Közülük Proust hatása a leginkább ismert: az író 1928-ban olvassa végig egy hónap alatt Proust 14 kötetnyi regényfolyamát stílusos közegben, Párizsban.⁸ Olasz Sándor kortárs irodalomtörténeti horizontról (Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Thomka Beáta véleményét is számba véve) is láttatni kívánja azt a Németh Lászlót, aki „az újítást a hagyománnyal kontinuuusan képzelte el”.

Németh László Proust-esszéje mellett Gide-del és Dosztojevszkijjal való szövegalkalmazásáról ír a legtöbbit az irodalomtörténet *A nyugati igény* következő dolgozatában (*Dosztojevszkij, Gide, Németh László*).⁹ Itt Olasz Gide regényszemléletének beható-feltáró tanulmányozásába fog. A 18 oldalnyi írás azonban mindössze négy szöveg helyen érinti Némethet, így nem csupán a „legterjedelmesebb” jelzőt kaphatja a tanulmánykötet egészét tekintve, de a „legolaszosabb” és a „legteoretikusabb” jelzőket is. Ez a recenzió nem vállalkozhat a probléma teljesértékű megvilágítására, csupán „villámfénybeli” érdekességeket emelhet ki; „A képzeletbeli regényírói lámpás hosszú és kényelmes »sétáltatása« helyett azt a pontot kell megtalálni, »ahonnan a fénynek a tárgyra kell esnie«” – idézi Gide *A pénzhamisítók naplójába* című írását maga Olasz Sándor is. Komoly eszmetörténeti felkészültségéről tesz tanúbizonyságot, amikor mind Gide-et, mind Dosztojevszkijt az üdvtörténet felől (is) kutatja, s közben olyan, a témát illetően kikerülhetetlen teoretikusokat is bekapcsol dolgozata áramába, mint a Wellek–Warren szerzőpáros vagy Mihail Bahtyin.

8 „[...] az Hôtel Montesquieu-ben töltött egy hónap alatt olvastam el Proust tizen-négy kötetét” (*Negyven év*).

9 A tanulmány eredetileg *André Gide regényszemlélete és Dosztojevszkij képe* címmel jelent meg (Literatura 1989/3–4., 514–527).

A polifonikus regényelmélet már Dosztojevszkijt célozza meg, és az orosz író lesz a következő láncszem is, amelyhez „hozzáhorgolódik” az *Emberi színjáték*-értelmezés Olasz következő tanulmányában, az *Egy „erkölcsi beállítású” félkegyelműben*. „Az *Emberi színjáték* Boda Zoltánja is »félkegyelmű«, és így a szó legtágabb értelmében »impotens«” – írja Olasz. Majd tovább folytatja: „Sem Miskin, sem Boda nem képesek megváltoztatni a valóságot [...]. Míg a tökélyt hajszolják, fokozatosan fölszámolják és elpusztítják magukat.” Nem is a regénytér meghatározottságában, hanem sokkal inkább az időből való kizökkenésében látja itt Olasz a regényhősök szituatív dilemmáját.

A következő három tanulmány már a nagy Németh-regényekre koncentrál (*Gyász, Bűn, Iszony*). Példás az a hivatkozási háttérapparátus, amely a dolgozatok mögött áll (Grezsa Ferencről B. Nagy Lászlón, Sándor Ivánon, Kocsis Rózsán át Kulcsár Szabó Ernőig).¹⁰ A Németh László-monográfusok közül nem jut szóhoz viszont Vekerdi László (*Németh László*, 1970) és Görömbei András sem, aki pedig számos publikációjával igazolja „tudását” többek között például az *Iszonyról*.¹¹

Mindhárom regény-interpretáció már csak igen testes mivoltával is felhívja magára a figyelmet, habár az írások hosszáért jószerivel a hosszabb idézettömbök a felelősek. Ez önmagában nem lenne gond, hiszen minden érvelés és magyarázat az adott szöveg helyek illusztrálásával válik leginkább adekváttá, gyakran megesis azonban, hogy az egymásba torkolló idézetek elnémítják a tanulmányíró saját, egyéni szólamát. (Ez egyébként jellegzetesen Olasz-„specialitás”.)

A könyv közel egynegyedét kitevő tanulmányhármashból csak a legfontosabbakat emeljük ki. A *Gyász* kapcsán az emlékidézés időkezelési technikája áll a dolgozat középpontjában (*Időfelbontás és motívumos szerkezet a Gyászban*, 1991, 1997), s közben két kérdés is körvonalazódik Olasznál: „Hogyan emelhető a jelenbe a múlt? Miként alakítja az idő az ember élményeit, azok jellegét, értékét?” A *Bűnről* való értekezés a Martin du Gard-i realizmuselvből indul ki (*A Martin du Gard-i realizmuselv és a Bűn*, 1992, 1997). A kérdéssor tovább

10 Olasz idézi még Dérczy Pétert, Fülöp Lászlót, H. Szász Annamáriát, Keresztury Dezsőt, Lukács Györgyöt, Thomka Beátát.

11 Lásd Görömbei András *Az Iszony és az önismeret* című írását e tárgy körben (*A prózaíró Németh László*, szerk. GÖRÖMBEI András, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2005). Egyébként az egész kötet mellőzi a neves irodalomtörténész személyét, holott a tanulmánygyűjtemény több mint húsz irodalomtudósra hivatkozik.

tárgul: „A *Bűn* egyszerű története hogyan is vethető össze egy család-regény (értsd: *A Thibault család*) bonyolult konstrukciójával?” A válaszdó az aprólékos jelenetekben látja a megragadható párhuzamot. Végül Olasz Mauriac regényírását mint ihlető mintát kutatja az *Iszonyban* (1991, 1997). Az *Iszony* Nellijének és *A méregkeverő* Thèrese-ének egymás mellé állítását „természetük mássága” indokolja.

Kritikai medáliák

Olasz Sándor könyvének harmadik, azaz utolsó része tulajdonképpen a kötet címére igyekszik magyarázattal szolgálni. A cím azt a fajta „nyugati igényt” célozza meg, ami Németh Lászlóban a *Gyász* írásakor merült fel.¹² A Tiszatájban majdnem két évtizeddel ezelőtt publikált *Válaszok egy egzisztenciális regényre* című írás mind felvetéseiben, mind eszmefuttatásában, kivitelezésében értékálló, aktuális szöveg. Erénye legfőképpen abban rejlik, hogy a négy alfejezetre tagolt írásmű mindegyik része¹³ kellő távolságból látja és láttatja a Németh-hősök belső lelki vívódásait.

„A legizgalmasabb könyv, amit olvastam” – ekképp szól Móricz Zsigmond az író *A másik mester* című kötetéről. „A legnagyobb kritikai medália, amit kaphatok életemben” – válaszol rá Németh. Olasz *Pillanat és távlat (A Móricz Zsigmond-i és Németh László-i szövegalkotás interferenciái, 2005)* című írásában vállalja fel azt a feladatot, hogy Németh László Móricz-interpretációit görcső alá véve kidomborítsa egy intellektüel szerző nézeteit. Ezért is szán bő egy oldalt annak a „noteszrealizmusnak” a kifejtésére, amit valójában Németh Lászlótól kölcsönöz.¹⁴

Olasz egész 20. századi kutatómunkája és irodalomértése a műfaji határkérdések területén mozog, és a változatok dinamikájában

12 „[...] amikor a Gyász írásába fogtam, mégiscsak idegeimbe ivódott a nyugati igény, amely a 19. századtól inspirált társadalmi és lélektani regény után a nagyobb művészi koncentrációban, kényesebb ízlésben kereste a plebejus műfaj újdonságait”.

13 *Egy analógia körvonalai: Kosztolányi és Németh László; Első viszonyítási pont: a Gide-i irónia; Második viszonyítási pont: az egzisztencializmus; Néhány megjegyzés a hagyományról.*

14 „Móricz Zsigmond az az író, aki noteszában hordja az ihletét” (Németh László: *Móricz Zsigmond: Esőleső Társaság*).

lel önmagára. Ennek ékes bizonyítéka a *Műfaji örökségek a Németh László-regényben* és a *Németh László változó regényszemlélete* (2003) című két tanulmány. Habár ezek az esszéisztikus írások nem egymás mellett szerepelnek a kötetben (közéjük ékelődik a *Regény és történelem, avagy miért nem írt Németh László történelmi regényt*, 2005), mégis összetartozónak érezzük őket. Együttolvasásukat talán az indokolhatja leginkább, hogy maga Olasz Sándor az, aki többsoros ön-idezésbe bocsátkozik. Ez azonban csak részben zavaró: sokkal inkább leköti az olvasót a *confessio*-irodalom kitapintásáról szóló rész az *Égető Eszter* elemzése során, vagy ahogyan Philippe Lejeune-t beemeli a műértésébe. A fent idézett regénynek az a megközelítése is szimpatikus, ahogy a népi és urbánus, a nemzeti és univerzális jegyeket húzza alá Olasz egy-egy jól megválasztott idézettel alátámasztva az ellentétpárokat.

A középre „szorított” *Regény és történelem*ben Olasz a történelmi drámák felől közelít ahhoz a kérdéshez, hogy miért nem írt történelmi regényt Németh. Jókaitól Krúdyn átívelő, Spiró *Fogságáig* eljutó műfaj történeti ívet rajzol meg, amit bekezdésenként többször is érintenek Németh László e tárgykörben alkotott „magánutas” elméleti erővonalai: „Németh László a teljes illúzióvesztést nem akarta megírni, a jövő számára megfogalmazható regényhez pedig a történelem nem adott elég muníciót”.

Végezetül ehhez a történelmi színezetű értekezéshez kapcsolódik – gondolati felvetésében legalábbis mindenképp – Gyáni Gábor tanulmányának (*Történelmi esetvonalások a vásárbelyi identitáshoz*)¹⁵ Olasz részéről jogos kételyű megközelítése: „Valóban idill volt-e, mint maga állította, amikor Hódmezővásárhelyen tanárkodott, vagy inkább vesszőfutás a kicsinyes körülmények következtében?” Grezsa Ferenc első korszak-monográfiájában (*Németh László vásárbelyi korszaka, 1979*) már kimutatta, hogy „az itteni élmények legföljebb megerősítették azt, ami az életműben (vö.: *Égető Eszter*) már jóval korábban formálódott”.

Ezt a „mítoszi csóvát” jelző korszakot végül Gulyás Pál „kikötőmotívumához” hasonlítja Olasz: „a magyarság nem debreceniséggé szűkül, hanem – a tradíciót megtartva – európaisággá tágul”.

15 Itt lemaradt a tanulmány évszámának megjelölése: Tiszatáj 2006/10. Ugyanebben a számban olvasható maga az Olasz-írás is, közvetlenül Gyáni munkája után.

„Hámozott szilva”

A nyugati igény két technikai kérdést vet fel. Az egyik, hogy a szövegek „kicsinosításának”¹⁶ munkálatai mennyiben múltak a kiadvány nyomdába küldésének szűkre szabott idején. A másik, ami a dolgozatok egyetlen közös műfaji vonásaként feltűnő, hogy nem tartalmaznak jegyzeteket.¹⁷

Olasz Sándor meggyőző tanulmányírói stílusa egyéni értekező karaktert kölcsönöz írásainak. Igen jellemzőek rá a bonyolult, többszörösen összetett mondatok, melyeket még gyakran megterhel 9-12 sornyi idézettömbökkel. Érdekes szerzői megoldás a részéről, hogy zárójelek között mondja el a lényegét, illetve hogy írásainak zárlatai olyanok, mintha újabb „szikra gyúlna” bennük, ugyanis gyakran meglepő újdonságokkal szolgál az utolsó bekezdésben. Talán ennek az ún. gyűjtőpont-technikának köszönhető az, hogy *A nyugati igény* egy igen tartalmas és olvasmányos kötetű szerveződik, amelyben Olasz gondolati tisztaságát és stílusbeli simaságát csak néha akasztják meg olyan idegen szavak és kifejezések, mint például apanázs, pederasztia, kopula, reveláló, agnoszticizmus, modus vivendi stb.

Horváth János párizsi ösztöndíjasként majdnem egy évszázaddal ezelőtt fogalmazta meg: „Nagyon sok van a formában, s ha azt nem értjük, nem tudjuk élvezni, akkor úgy teszünk, mintha a szép, hamvas szilvát hámozva ennők.”¹⁸ Jól illik ez a metafora *A nyugati igényre*, amelynek az élményszerű befogadásával a szilva magváig is eljuthat az olvasó. Addig a pontig, hogy felismerje és kimondja: ez a majdnem

16 Ezt a kifejezést használta Olasz Sándor utolsó, 2011. február 2-i interjújában, halála előtt alig három héttel: „Most is fontos persze, hogy jók legyenek a kéziratok, hogy a szerkesztők átolvassák, kicsinosítsák a szövegeket”, *Távol tartottam a Tiszatájt az irodalmi klikkektől*, Garai Szakács László interjúja Olasz Sándorral, Delmagyar.hu 2011. február 2., www.delmagyar.hu/szeged_hirek/olasz_sandor_tavol_tartottam_a_tiszatajt_az_irodalmi_klikkektol/2201580.

17 Olasz csupán három helyen: a 35., 128., 148. oldalakon alkalmaz pontos, szakszerű hivatkozást. Figyelmet felkeltő az is, hogy ezúttal elmaradt a kiadvány végéről az írárok eredeti megjelenési helyét feltüntető jegyzék. Érdekes továbbá, hogy Olasz első jelentős tanulmánya a pályája elejéről nem került bele (*Bethlen Katától az Iszonyig*), ahogyan *A szerep fogságában* című, igen figyelemreméltó tanulmánya sem, melynek Magyar Napló-beli megjelenése (2001/2.) a folyóirat egyik külön rovatába került, amely a *Gyásszal* foglalkozik.

18 Az idézet 1902. január 7-én kelt leveléből való, amit az Eötvös Collegium akkori igazgatójának, Bartoniek Gézának írt (*Horváth János verstani munkái*, szerk. DOMOKOS Máttyás, Osiris, Budapest, 2004, 921).

30 évnyi kitartó irodalomszemléllői szerep vállalt munkamoráljával, tudományos igényű, tág látáshorizontjával és európai szellemiséget sugárzó tartalmával ráirányítja a figyelmet egy sajnos már lezárult irodalomtudósi pálya mértékadó intellektuális értékeire: Olasz Sándor munkásságára.